

Міністерство культури і туризму України
Відділ культури і туризму Охтирської міської ради
КЗ «Охтирський міський краєзнавчий музей»

**КОЗАЦЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ДНІПРА
XV-XVIII СТОЛІТТЯ**

Збірник матеріалів
I Міжрегіональних археологічних читань

(Охтирка, 19-20 жовтня 2015 р.)

Суми
2015

**ВИДАТНИЙ АРХЕОЛОГ, ПАМ'ЯТКООХОРОНЕЦЬ,
МУЗЕЙНИК І ПЕДАГОГ – УРОДЖЕНЕЦЬ ОХТИРКИ**

З-поміж плеяди відомих учених-полтавців, подвижників української науки і культури початку ХХ ст. ім'я Михайла Яковича Рудинського виблискує зорею першої величини. І не дивно, адже уродженець Охтирки на Слобожанщині – міста у сучасній Сумській області [1, с. 175], назавжди «зрісся» з Полтавою, присвятив розбудові її культури, науки, видавничої справи, освіти та музеїв кращі і найбільш плідні роки свого життя, весь хист непересічної людини-творця [2, с. 7]. Тут, у Полтаві, він остаточно став називати себе полтавцем. Тут же отримав заслужену характеристику визначного письменника-демократа і свого сусіди В.Г. Короленка – як «відомий українець», людина кришталевої чесності і щедрої душі [3, с. 91-92]. А у флігелі поряд з будинком письменника М.Я. Рудинський квартирував майже сім років [4, с. 2 обкл.; 5, с. 175].

Тому саме на садибі Літературно-меморіального музею Володимира Короленка, на будиночку поряд із оселею видатного майстра слова і захисника багатьох полтавців у нелегкі роки визвольних змагань, у квітні 2002 р. з'явилася меморіальна дошка [5, с. 175, 177]. Відкрили її саме в Міжнародний день охорони пам'яток [6], щоб від щирого серця, від всіх полтавців назавжди увічнити ім'я пам'яткоохоронця, вченого і діяча культури. Дошка на оселі відомого археолога, музейника, керівника освітянських закладів Полтавщини нагадує сучасникам і прийдешнім поколінням про Михайла Яковича, про його діяльність на славу української культури, освіти, науки.

Ініціатором появи цієї меморіальної дошки (наразі археологам і музейникам України подібні знаки вшанування можна перелічити на парі аркушів) [напр.: 7] виступив Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації разом із Головною радою Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури.

У Полтаві проводилися відзначення кількох річниць від дня народження М.Я. Рудинського. В 2002 р. у стінах Полтавського художнього музею, до речі, також заснованого М.Я. Рудинським, відбувалися Другі наукові читання «Пам'яті Михайла Рудинського», зібрані з приводу 115-річчя вченого [8]. Перші читання, у вигляді досить представницької, свого часу всесоюзної конференції, пройшли у Полтавському краєзнавчому музеї ще 1987 р. – на 100-ту річницю від дня його народження [9; 10, с. 69; 11, с. 284].

Михайло Якович Рудинський (1887 – 1958). Рис. Ганни Коваленко, 2003.

5 грудня 2002 р. приміщення прес-центру Полтавського художнього музею заповнили не тільки знані історики і працівники музеїв, дослідники з відомих наукових центрів – вищих навчальних закладів та академічних наукових установ Києва, Донецька, Харкова, Львова, Сум, Кременчука та ін. міст, а й студенти вишів Полтави й області. Доповідачі детально окреслили непересічні здобутки М.Я. Рудинського на різноманітних теренах гуманітарного знання і діяльності, визначили археологічні пріоритети й відкриття, його мистецтвознавчі знахідки, позначили роль як керівника головної педагогічної установи Полтавщини 1917 – початку 1918 рр., основні віхи життя вченого, практика-музейника і пам'яткоохоронця та громадянина [12].

Михайло Якович Рудинський – відомий український археолог, історик мистецтва, музейник, пам'яткоохоронець, педагог, один із керівників української археологічної науки та національного пам'яткоохоронництва 1920 – 1950-х рр. досяг, на перший погляд, всіх можливих за минулої радянської доби життєвих висот. Та це було далеко не так. Адже скромна інтелігентна людина пройшла досить тернистий шлях подвижника на ниві української науки і культури, зазнала переслідувань й поневірянь за сталінізму, мала чимало проблем, захищаючи близьких людей, рідних, учнів... [2, с. 7-11; 3, с. 89].

Михайло Рудинський народився 14 (27) жовтня 1887 р. в Охтирці. Освіту отримав у Охтирській гімназії, а продовжував навчання спочатку в Петербурзькому, згодом у Харківському університетах [1, с. 175; 13; 14, с. 4-5]. Революційні події 1905 р. захопили юнака романтикою боротьби і поезії, стали приводом до появи перших віршів, оприлюднених в поетичних збірках і журналах [15]. Досить докладні розвідки про поетичний хист М.Я. Рудинського вміщені у працях відомого полтавського літературознавця і письменника П.П. Ротача, який відзначав, що вчений весь свій вік залишався поетом-ліриком [16; 17; 18]. До речі, архіви та часописи зберегли на сьогодні більше 100 віршів ученого, музейника і педагога [19, с. 10], та лише кілька з них видані друком у наш час.

Оцінити поетичність душевних поривів Михайла Яковича можна і через прозу. Так, в одному з автобіографічних листів на схилі віку він писав: «Моє дитяче захоплення археологією, в його чисто хлоп'ячій формі, ... прийшло без найменших сторонніх впливів. Його джерелом була глибока любов до природи, яку збудили в мені наш дід, Охтирка і незрівнянні своїми враженнями ті чудові околиці, любов, що з нею прожив я все своє життя» [15, с. 82-83, с. 9-10]. Між іншим, публікація цих рядків уперше побачила

світ на початку 1960-х рр. у малотиражному і на сьогодні надзвичайно рідкісному виданні – «Записках Охтирського краєзнавчого музею» [20], які, принаймні, частинами вже варто перевидати.

Молодий учений захистив у 1910 р. магістерську дисертацію про неоліт такого рідного йому Поворскля в Харківському університеті. Пізніше працював у середніх навчальних закладах Путивля, Переяслава, Києва і Петрограду, де прищиплював учням любов до батьківщини та вітчизняної історії, співпрацював з корифеями української науки і культури, а також проводив розкопки у численних експедиціях. Особливі педагогічні успіхи він мав у Сестролецькій «Школі Лісного», де один з перших у колишній Російській імперії створив археологічний учнівський гурток, спрямований на опанування дітьми основ історичної й археологічної науки. Вихованцями М.Я. Рудинського стали майбутні доктор і кандидати історичних наук, співробітники Ермітажу та викладачі вузів Санкт-Петербурга [13, с. 329; 14, с. 6].

На хвилі національного піднесення 1917 року М.Я. Рудинський повернувся на батьківщину, а восени того ж року переїхав до Полтави. Тоді родина Рудинських – Михайло Якович і його сестри Марія Яківна та Євгенія Яківна (Савицька) оселилися на квартирі у садибі лікаря Будаговського (по сучасній вулиці Короленка, 1), на подвір'ї будинку В.Г. Короленка. З родиною письменника вчений підтримував дружні і теплі стосунки [21, с. 4].

У місті М.Я. Рудинський посів за конкурсом посаду завідуючого Педагогічним бюро Полтавського губернського земства, поринув у складні освітянські проблеми. Лише штрихами позначимо основні його здобутки на цьому терені. Він розгорнув роботу з поширення краєзнавчих знань, для чого пропагував створення у школах, насамперед, національних гуртків вивчення історії рідного краю [22]. За відсутності методичної літератури, домігся продовження видання і перейменування чи не першого на Лівобережжі Дніпра фахового науково-методичного педагогічного журналу, який назвав «Нова школа». Був його редактором, видавцем, автором статей. Видавничі зацікавлення педагога привели його до налагодження місцевої (навіть при складнощях того часу!) видавничої діяльності, спрямованої, перш за все, на забезпечення шкіл українськими виданнями, читанками, збірками віршів. До цієї справи залучалися кошти кооперації, на сучасний кшталт – спонсорів, можливості земства та інших установ. І таких видань для простих дітей та селян було випущено на той час понад 1,5 млн. примірників [23, с. 128-130; 24, с. 92, 95, 115-118, 127, 129, 135].

І, насамкінець, М.Я. Рудинський виношував ідею створення у Полтаві власної вищої педагогічної школи – свого університету. Перший, як він любив висловлюватися, «наріжний камінь» до побудови університету заклав саме М.Я. Рудинський. Він підготував і опублікував своєрідну концепцію створення у Полтаві історико-філологічного та педагогічного факультетів майбутнього університету, розробив зразки перших програм з викладання окремих дисциплін, погодинні навантаження викладачів, виклав ідеї щодо формування освітянських закладів для підготовки вихователів дошкільної освіти [25]. І це знайшло втілення за Гетьманату. У Полтаві був створений вищий навчальний заклад університетського типу – фактично, історико-філософічний факультет університету, започатковані й інші факультети [26, с. 4-10]. Саме це починання 1918 – початку 1920 рр. деякі відомі дослідники з діаспори називали Українським Університетом у Полтаві [27]. Зазначимо, що М.Я. Рудинський був його викладачем, навіть займав певний час професорську посаду [28, с. 11, 27; 29, с. 107, 109], чим до кінця літ пишався.

М.Я. Рудинський на межі другого і третього десятиліть ХХ ст. у Полтаві стає членом наукових товариств, зближується з колом широко відомих діячів української науки та краєзнавства – В.Є. Бучневичем, К.В. Мощенком, І.Ф. Павловським, Л.В. Падалкою та ін. Палке зацікавлення старожитностями приводить його до Народного музею Полтавщини (так називався тоді Полтавський краєзнавчий музей) та до головування у Губернському комітеті охорони пам'яток старовини та мистецтва [30, с. VII, X; 31, с. XI, XVI; 32, с. 99, 104; 33, с. 10-11; 34; 35, с. 40-41; 36].

З того часу рятування історико-культурних цінностей, збереження пам'яток, формування музейних збірок захоплюють ученого. У 1919 р. він створює картинну, чи, як її тоді називали «Образову» галерею – Галерею мистецтв губернського музею (історичного попередника сучасного Полтавського художнього музею – галереї мистецтв ім. М. Ярошенка) [37, с. 98; 38, с. 117-119; 39, с. 8-19, 138-139], бере участь у формуванні Полтавського губернського архіву і майбутньої обласної бібліотеки [4, с. 2 обкл.]. Пише чимало брошур, відточуючи публіцистичний хист і науковий талант, розробляючи українську термінологію в архітектурі, мистецтвознавстві, археології та історичній науці. Створює перші музейні і міські путівники, зокрема: «Музей мистецтва: Коротенький провідник» [40; 41] та «Архітектурне обличчя Полтави» [42]. Обидві ці роботи перевидані у Полтаві за ініціативи та підготовки до друку автора цієї статті й на сьогодні є

загальнодоступними [43; 44]. У Полтаві також двічі видавалися біобібліографічні покажчики праць вченого [45; 46].

Останнім часом полтавські видавці, під тиском археологів, почали згадувати вагомий внесок М.Я. Рудинського у становлення місцевого книговидавництва. Це не тільки написання, редагування і підготовка до друку кількох десятків видань, випуск газети «Рідне слово» [47, с. IV-V; 48], а й організація в 1917-1920 рр. випуску масової літератури для українських шкіл на місцевій поліграфічній базі із залученням професійних місцевих та столичних художників-ілюстраторів. І хоча ті видання друкувалися на неякісному папері буремних років змін влади та катаклізмів, вони назавжди посіли поважне місце в історії української книговидавничої справи [49, с. 127-128; 50, с. 72; 51, с. 94-95; 52, с. 175-176].

У 1922 р. вчений стає директором Центрального пролетарського музею Полтавщини. Разом з М.І. Гавриленком, К.В. Мошенком, В.Ф. Ніколаєвим та В.М. Щербаківським створює експозиції центрального музейного осередку Полтавщини, домагається передачі і переобладнає будинок Полтавського губернського земства під музей [53 с. 9-27], консультує музейне будівництво в губернії (а це до десятка музейних осередків у повітових центрах), очолює пам'яткоохоронну діяльність [54, с. 71-78; 55, с. 42-44].

Як відзначають дослідники, на 1922-1924 рр. припадає найбільш плідний період польових археологічних та етнографічних пошукових робіт музею, очолюваного вченим. Між іншим, у цей час культура і наука майже зовсім не фінансувалися, тому можна лише вклонитися громадянському, менеджерському та організаторському таланту М.Я. Рудинського, який зумів не тільки зберегти колектив музею, а й створити умови для існування людей, запобігти знищенню одного з найбільших музеїв України. Нові відкриття та переосмислення діяльності попередників закладають підвалини успішної видавничої й наукової роботи музейного закладу, що стала взірцевою для всієї України [33, с. 11-12; 56, с. 287; 57, с. 3-4]. Заняття наукою майже не залишають М.Я. Рудинському часу на педагогічну діяльність. Та все ж він викладає у Полтавському педагогічному інституті археологію, читає мистецтвознавчі лекції, залучає студентів до роботи в музеї. Не забуває педагог і про своїх вихованців. Він визначив шлях у науку та був наставником полтавських музейників й археологів О.К. Тахтая (1890-1963) і В.А. Грінченка (1900-1948) [58, с. 10-21; 59, с. 205-206].

Для території історичної Полтавщини М.Я. Рудинський став і першим автором найбільш повного на той час оглядового нарису

про старожитності краю, укладеного у вигляді опису археологічних збірок Полтавського музею. В цій досить великій науковій праці (обсяг – більше 2,5 друкованих аркушів), виданій у Полтаві 1928 р., міститься огляд археологічних музейних колекцій від доби палеоліту до початку пізнього середньовіччя та побіжна характеристика пам'яток. Підготовка роботи, здійснена у 1922-1926 рр., вимагала кількох поїздок та експедицій дослідника на Полтавщині [60; 61], звернення до великого кола літературних джерел до проведення заходів зі звірки і перегляду музейних фондів. Навіть відірваний від Полтавського музею політичними переслідуваннями вчений все ж таки підготував цю роботу, яка й досі залишається настільною працею та першоджерелом для більшості дослідників археології краю і навколишніх областей [62; 63, с. 29-32].

1924 р. М.Я. Рудинський був обраний ученим секретарем Всеукраїнського археологічного комітету. В 1928-1933 рр. він працює провідним науковцем Кабінету антропології Всеукраїнської академії наук ім. Ф.К. Вовка, веде найбільші в Україні польові археологічні дослідження, створює й організовує діяльність Дніпробудівської експедиції Наркомосвіти України – найзначнішого дослідницького наукового колективу колишнього СРСР першої половини ХХ ст. Цей науково-організаційний проект Михайла Яковича є визначним науковим, пам'яткоохоронним і громадським подвигом, широко відомим як в Україні, так і поза її межами [64; 65, с. 18].

Учений разом із сестрами неодноразово зазнавав репресій. Був знятий із посади директора музею у Полтаві з «політичних» міркувань [3, с. 91-94]. Після репресій початку 1930-х рр. М.Я. Рудинський – висланий поза межі України [66, с. 18; 67, с. 21]. А 1944 р. одним з перших на запрошення Академії наук України та особисто відомого археолога, майбутнього члена-кореспондента АН УРСР Л.М. Славина, повертається до Києва, де займає посаду вченого секретаря Інституту археології АН УРСР.

У 1948 р. М.Я. Рудинському присвоєно науковий ступінь доктора історичних наук. Та через бюрократичні перепони вже після цього йому довелося захистити ще й кандидатську дисертацію [21, с. 5]. У 1950-х рр., до останніх днів життя, Михайло Якович очолював відділ первісної археології Інституту археології у Києві. Кожного року він вів польові дослідження, опрацьовував матеріали унікального комплексу петрогліфів на плитах Кам'яної Могили поблизу Мелітополя – пам'ятки первісного мистецтва світового значення. Він же домігся створення під Мелітополем першого археологічного заповідника, залучивши громадськість та

діячів культури, поступово звів нанівець спроби затопити заплаву р. Молочна з метою створення чергового болота-водосховища та гідроелектростанції у Таврійських степах [2, с. 8-9].

До останніх років життя М.Я. Рудинський підтримував зв'язок із Полтавою, цікавився станом збереження її музейних збірок, відбудовою архітектури міста [47, с. IV-V; 68, с. 11-12]. Листувався він і з Охтирським краєзнавчим музеєм.

Помер учений 23 червня 1958 р. Похований разом із сестрою Євгенією Яківною на центральній алеї Байкового кладовища в Києві.

У Полтаві здійснено чимало добрих справ з увічнення пам'яті М.Я. Рудинського [69, с. 246; 70, с. 448; 71, с. 15]. Це і проведення наукових та краєзнавчих конференцій, і численні публікації та перевидання його праць, і поява життєписів у виданнях-мартирологах земляків, репресованих за епохи сталінізму [72; 73], журналах, словниках та енциклопедіях [74; 75; 76; 77]. Окрім того, з'явилися розділи експозицій музеїв, перш за все, Полтавського краєзнавчого, де він був директором, а також Художнього, колекції якого він сформував у далекому 1919 р. Як і на Кам'яній Могилі біля Мелітополя [78, с. 5], в Полтаві встановлена меморіальна дошка М.Я. Рудинському [5, с. 176]. Написані і захищені кандидатські дисертації, де розглядався творчий внесок ученого у педагогічну науку [48], а також археологічну, пам'яткоохоронну та музейну галузі знання.

Усе це є прикладом гідної оцінки творчого і громадського доробку вченого-дослідника та музейника Михайла Яковича Рудинського, чие ім'я золотими літерами вписане в історію міста Полтави [2, с. 7-9; 79, с. 761], вітчизняної [80, с. XVII-XVIII, XXII, 30, 89, 114, 127, 151 та ін.; 81, с. 33; 82, с. 24-25; 83; 84, с. 202-203] і світової археологічної науки [85; 86; 87].

Сподіваємося, що Охтирський музей буде гідно оберігати пам'ять про свого земляка, зберігати і пропагувати персональні реліквії, які знаходяться в його колекціях, рукописи та праці земляка [88, с. 21], а на фасаді закладу хотілося б бачити меморіальну дошку вченому, який пішов у світ науки, вивчаючи околиці рідної мальовничої Охтирки.

---

1. Шовкопляс І.Г. М.Я. Рудинский: (1887-1958) // Краткие сообщ. Ин-та археол. АН УССР. – К., 1959. – Вып. 8. – С. 175-176.

2. Глизь І.П., Супруненко О.Б. Михайло Рудинський – археолог, пам'яткоохоронець, музейник і педагог // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003. – № 2/2002 – 1/2003 (12-13). – С. 7-11.

3. Граб В.І., Супруненко О.Б. Доля М.Я. Рудинського // Археологія. – К., 1992. – № 4. – С. 91-100.

4. *Супруненко О.* Михайло Рудинський (14.10.1887 – 23.06.1958) // Рудинський М.Я. Музей мистецтва: Коротенький провідник. – Вид. 2-е, доп. – Полтава: Археологія, 2002. – С. 2, 3 обкл.
5. *Кулатова І.М., Максименко Г.М.* Відкриття меморіальної дошки Михайлу Рудинському в Полтаві // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2002. – № 1 (11). – С. 175-176.
6. *Супруненко О.Б.* 18 квітня – Міжнародний день охорони пам'яток історії та культури [про відкриття меморіальної дошки М.Я. Рудинському у Полтаві] // Арт-Полтава. – Полтава, 2002. – № 1. – С. 9.
7. *Нестуля О.О.* Меморіальна дошка археологу і мистецтвознавцю М.О. Макаренку // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1-2 (3-4). – С. 173.
8. Другі регіональні читання «Пам'яті М.Я. Рудинського», присвячені 115-й річниці від дня народження видатного археолога, пам'яткоохоронця, історика мистецтв, педагога: Програма (5-6 грудня 2002 р., м. Полтава). – Полтава: Археологія, 2002. – 6 с.
9. Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М.Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. / ПКМ; Полтав. обл. орг. УООПИК; [ред. кол.: Кулатова И.Н., Онишко М.Д., Супруненко А.Б. и др.]. – Полтава, 1987. – 60 с.
10. *Кулатова И.Н.* [О проведении Областной научно-практической конференции, посвященной 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского] // Сов. музей. – М., 1987. – № 5. – С. 69.
11. *Супруненко А.Б.* Конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М.Я. Рудинского (Полтава, 1987) // Сов. археология. – М., 1989. – №3. – С. 284-285.
12. Пам'яті М.Я. Рудинського (1887-1958) // АЛЛУ: наук. журнал / ЦОДПА; ІА НАНУ; [гол. ред. О.Б. Супруненко]. – Полтава: Археологія, 2003. – № 2/2002 – 1/2003 (12-13). – С. 7-160, 196-204.
13. *Даниленко В.Н.* М.Я. Рудинский: [Некролог] // Сов. археология. – М., 1959. – № 4. – С. 329.
14. *Шовкопляс И.Г.* Михаил Яковлевич Рудинский // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М.Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. / ПКМ. – Полтава, 1987. – С. 4-6.
15. *Рудинские Е.Я. и М.Я.* Археолог М.Я. Рудинский // Краеведческие записки / Ахтыр. краевед. музей. – Ахтырка, 1962. – Вып. 3. – С. 82-83.
16. *Ротач П.* Біля гнізда соловейка: літературно-краєзнавчі студії. – Полтава: Полтав. літератор, 1993. – С. 147-154.
17. *Ротач П.П.* Археолог, осяяний світлом поезії (до 40-річчя від дня смерті М.Я. Рудинського) // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1-2 (3-4). – С. 112-114.
18. *Ротач П.* І слово, і доля, і пам'ять: статті, дослідження, спогади. – Полтава: Верстка, 2000. – С. 64-72.
19. *Шарафутдинова И.Н.* М.Я. Рудинский – археолог и педагог // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. / ПКМ. – Полтава, 1987. – С. 10-11.
20. Краеведческие записки / Ахтырский краеведческий музей. – Ахтырка, 1962. – Вып. 3. – 102 с.
21. *Супруненко О.Б.* Археолог, пам'яткоохоронець, музейник, громадянин // Михайло Якович Рудинський (1887-1958): біобібліограф. покажчик / ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА; [укл. Шовкопляс І.Г., Супруненко О.Б., Удовиченко О.І.]. – К.; Полтава: Археологія, 2001. – С. 4-6.
22. *Рудинський М.* Наші завдання // Педагогічний журнал для вчителів початкових шкіл Полтавщини (Нова школа). – Полтава, 1917. – № 1. – С. 2.
23. *Ханко В.* Видавнича справа на Полтавщині в 1917-1921 роках // Добромисл. – Полтава, 1993. – № 3-4. – С. 128-130.
24. *Соловей Д.* Розгром Полтави: Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914-1921. – Вид. 2-е, доп. – Полтава: Криниця, 1994. – 160 с.

25. Рудинський М. В справі заснування в Полтаві факультету Педагогічного // Нова школа. – Полтава, 1918. – № 4. – С. 1-20.

26. Щербаківський В. Український університет у Полтаві: спогади / ЦОДПА; [за ред Супруненка О.Б.; комент. і публ. Коротенка В.В., Супруненка О.Б.]. – Полтава, 1994. – Препринт, вип. 2. – 40 с.

27. Щербаківський В. Український університет у Полтаві / [публ. Супруненка О.Б., ком. Коротенка В.В., Супруненка О.Б.] // Київська старовина. – К., 1994. – № 4. – С. 8-14.

28. Рудинський М.Я. Про заснування в Полтаві педагогічного факультету (1918 р.): On Founding Teachers' Training Department in Poltava (1918) / ЦОДПА; [публ., передмова Супруненка О.Б.]. – Полтава, 1995. – Препринт, вип. 5. – 40 с.

29. Андрієць В. Історико-філологічний факультет у Полтаві // Вивчення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917-1920 рр.): мат-ли наук. конф. / ПКМ. – Полтава, 1995. – С. 106-110.

30. [Рудинський М.Я., Щепотьєв В.О., Щербаківський В.М.]. Історія Товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині // Записки Українського наукового Тов-ва досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині (далі – ЗУНТ). – Полтава, 1919. – Вип. 1. – С. VII–X.

31. [Рудинський М.Я., Рудинська С.Я., Щепотьєв В.О.]. Засідання Українського Наукового Товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині: [протоколи] // ЗУНТ. – Полтава, 1919. – Вип. 1. – С. XI–XVI.

32. [Рудинський М.Я., Щербаківський В.М.]. Охорона пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині // ЗУНТ. – Полтава, 1919. – Вип. 1. – Хроніка. – С. 99-104.

33. Кулатова І.Н., Супруненко А.Б. М.Я. Рудинский и Полтавский краеведческий музей // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М.Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. / ПКМ. – Полтава, 1987. – С. 10-12.

34. Нестуля О.О. Охорона пам'яток історії та культури. 1921-1926 рр. // Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР / АН УРСР, Ін-т історії, Миколаїв. держ. пед. ін-т. – К., 1989. – Частина друга. – 171 с.

35. Аббасов А.М. Роль Губкомиса в створенні краєведческих музеїв Полтавщини // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: мат-ли ювіл. наук. конф. – Ч. 1: Історія музею. Колекції. Питання експозиційної роботи / ПКМ. – Полтава, 1992. – С. 40-42.

36. Нестуля О.О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні / НАНУ, Ін-т історії України, ПКМ. – К.; Полтава, 1994. – 239 с.

37. [Рудинський М.Я.] Образова галерея // ЗУНТ. – Полтава, 1919. – Вип. 1. – Хроніка. – С. 98-99.

38. Рудинська С.Я. Уваги до історії створення Полтавського художнього музею // Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: зб. документів / ПКМ; [упорядн. Супруненка О.Б.]. – Полтава, 1993. – С. 117-137.

39. Полтавський художній музей. 1919-1994: бібліограф. покажчик / [передм. й упорядк. мистецтвознавця В. Ханка]. – Полтава: Полтав. літератур, 1994. – 180 с.

40. [Рудинський М.]. Музей мистецтва: Коротенький провідник. – Полтава, 1919. – 24 с.

41. М.Р. Ярошенко М.: Життя і творчість. – Полтава, 1919. – 12 с.: іл.

42. Рудинський М. Архітектурне обличчя Полтави; [рисунки Ф. Рожанковського]. – Полтава: накладом газ. «Рідне слово», 1919. – 35 с.: іл.; попередній друк: Рідне слово (Полтава). – 1919. – 13 серпня (26 серпня). – № 15. – С. 2-3; 21 серпня (3 вересня). – № 21. – С. 2-3.

43. *Рудинський М.Я.* Архітектурне обличчя Полтави. – Репринт. вид. / [передм. Вайнгорта Л.С., Супруненко О.Б.]. – Полтава: Метоп, 1992. – 48 с.: іл.
44. *Рудинський М.Я.* Музей мистецтва: Коротенький провідник. – Вид. 2-е, доп. / Полтав. худ. музей; ЦОДПА; [за ред. Супруненко О.Б.; передм. і комент. Бочарової С.І., Курчакової О.М., Супруненко О.Б., за участі Ханка В.М.]. – Полтава: Археологія, 2002. – 162 с.
45. Михайло Якович Рудинський (1887-1958) – археолог, музеєзнавець і пам'яткоохоронець: бібліограф. покажчик / ПКМ; [укл. Супруненко О.Б., Шовкопляс І.Г.]. – Полтава: РВВ Облстатуправління, 1993. – 24 с.
46. Михайло Якович Рудинський (1887-1958): біобібліограф. покажчик / ЦП НАНУ і УТОPIK; ЦОДПА; [укл. Шовкопляс І.Г., Супруненко О.Б., Удовиченко О.І.]. – К.; Полтава: Археологія, 2001. – 32 с.
47. *Вайнгорт Л., Супруненко О.* Про книгу та її автора // Рудинський М.Я. Архітектурне обличчя Полтави. – Вид. 2-е, репр. – Полтава: Метоп, 1992. – С. IV-VII.
48. *Гавриш Р.* Земська школа на Полтавщині / Полтав. держ. пед. ін-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава: Археологія, 1998. – 102 с.
49. Ханко В. Видавнича справа на Полтавщині в 1917-1921 роках // Добромисл. – Полтава, 1993. – № 3-4. – С. 127-131.
50. *Ханко В.* Культурне і мистецьке життя Полтавщини доби Української Народної Республіки // Полтавська Петлюріана: мат-ли других Петлюрівських читань. – Вип. 1. – Полтава: Полтав. літератор, 1993. – С. 71-73.
51. *Ротач П.П.* Полтавські видання революційного часу – пам'ятки духовної культури // Вивчення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917-1920 рр.): мат-ли наук. конф. / ПКМ. – Полтава, 1995. – С. 93-98.
52. *Супруненко О.Б.* Видавці та автори полтавської серії «Наші художники» 1919 р. // Добромисл. – Полтава, 1997. – № 1-2 (12-13). – С. 175-188.
53. Николаев В.Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания / ПКМ; [укл., відп. ред. Супруненко А.Б.]. – Полтава, 1991. – 46 с.
54. *Нестуля О.О.* Роль музеїв в охороні пам'яток історії і культури Радянської України в період з 1919 року до початку 30-х років // Завдання краєзнавства у дослідженні і популяризації пам'яток історії та культури: зб. наук. пр. – К., 1991. – С. 70-82.
55. *Нестуля О.О.* Центральний пролетарський музей Полтавщини і охорона пам'яток краю в першій половині 20-х років // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: мат-ли ювіл. наук. конф. – Ч. 1: Історія музею. Колекції. Питання експозиційної роботи / ПКМ. – Полтава, 1992. – С. 42-46.
56. *Супруненко А.Б.* М.Я. Рудинский – организатор охраны и исследования памятников истории и культуры на Полтавщине // Первая Всесоюзная научная конференция по историческому краеведению: тез. докл. и сообщ. – К., 1987. – С. 286-287.
57. [Супруненко А.Б.]. Від редактора // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: мат-ли ювіл. наук. конф. – Ч. 1: Археологія Полтавщини / ПКМ; [ред. кол.: Супруненко О. Б. (відп. ред.) та ін.]. – Полтава, 1991. – С. 3-4.
58. *Грaб В.І., Супруненко О.Б.* Археолог Олександр Тахтай / ПКМ. – Полтава, 1991. – 85 с.
59. *Нестуля О.О.* Сплундрована доля (В.А. Грінченко) // Репресоване краєзнавство: зб. наук. ст. – К.: Рідний край, 1991. – С. 204-208.
60. *Рудинський М.* Досліди на Полтавщині: I. Клімівка. II. Розшуки на Кременчуччині // Коротке звідомл. [Всеукраїнського археологічного комітету] за археологічні досліді року 1926: [зб. наук. ст.] / УАН; ВУАК; [гол. ВУАКу акад. О. Новицький]. – К., 1927. – С. 144-153.
61. *Рудинський М.Я.* Результати екскурсів в Кременчуцький та Кобеляцький повіти 20. IX – 29. X. 1922 р.: (Доповідь Полтавському науковому товариству) // АЛЛУ. – Полтава : Археологія, 2003. – № 2/2002 – 1/2003 (12-13). – С. 23-29.

62. *Рудинський М.* Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музею: зб. наук. пр. / Полтав. держ. музей ім. В.Г. Короленка. – Полтава: 1-ша раддрукарня «Полтава–Поліграф», 1928. – Т. I. м С. 29-62.

63. *Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.* Кургани Нижнього Прип'їлля / ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА; [відп. ред. С.А. Скорий]. – К. : ЦП НАНУ і УТОПІК, 2011. – 472 с., 24 с. вкл.

64. *Ковалева І.Ф.* Обзор архивных источников по истории создания и деятельности Днепровской археологической экспедиции (1927-1932) // Вопросы историографии и источниковедения всеобщей истории: сб. науч. ст. / Дн. ГУ. – Днепропетровск, 1970. – С. 121-136.

65. *Ковалева І.Ф.* Участие М.Я. Рудинского в организации и работах Днепровской 1927-1932 гг. экспедиции // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М.Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. / ПКМ. – Полтава, 1987. – С. 17-18.

66. *Гуслитов Н.В.* Развитие археологических исследований на территории Вологодской области // Историография и источниковедение истории северного крестьянства СССР: Северный археограф. сб. – Вологда, 1978. – Вып. IV. – С. 17-20.

67. *Никитинский І.Ф.* М.Я. Рудинский на Вологодском Севере // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М.Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. / ПКМ. – Полтава, 1987. – С. 21-22.

68. *Супруненко О.Б.* Л.С. Вайнгорт і археологи та збереження пам'яток археології м. Полтави // Полтава: Архітектура, історія, мистецтво: мат-ли І наук. конф. «Вайнгортівські читання» / ПНТУ ім. Ю. Кондратюка. – Полтава, 2002. – С. 11-14.

69. Полтава: Історичний нарис / [ред. кол.: Г.П. Білоус, В.А. Войналович, О.П. Єрмак та ін.]; наук. ред. О.Б. Супруненко та ін.]. – Полтава: Полтав. літератор, 1999. – 280 с., 24 кол. вкл.

70. Полтавщина: Історичний нарис / Полтав. обл. рада; [ред. кол.: Б.В. Год, Г.П. Грибан, В.О. Пашенко та ін.]. – Полтава: Дивосвіт, 2005. – 592 с., 48 кол. вкл.

71. Під небом Полтави: Дивитись і бачити: [Полтава та відомі полтавці] / Полтав. альбом Юрія Ворошилова. – Харків: Україна Слобідська, Ектів Стар, 2008. – 244 с.

72. *Нестуля О.О.* Невтомний дослідник пам'яток України (М.Я. Рудинський) // Репресоване краєзнавство: зб. наук. пр. – К.: Рідний край, 1991. – С. 275-278.

73. *Нестуля О.О.* Щиро закоханий в історію (М.Я. Рудинський) // Реабілітовані історією: зб. наук. пр. – К.; Полтава: Рідний край, 1992. – С. 80-88.

74. *Таранушенко С.* Рудинський як мистецтвознавець // Пам'ятки України. – К., 1988. – № 3. – С. 20-21.

75. Рудинський М.Я. // Ханко В. Словник митців Полтавщини. – Полтава: Вид-во «Полтава», 2002. – С. 167–168.

76. Рудинський Михайло // Ханко В. Мистецтвознавча думка на Полтавщині. – Полтава: Вид-во «Полтава», 2007. – С. 95-96.

77. *Супруненко О.Б.* Рудинський Михайло Якович (14/27.10.1887, м. Охтирка – 23.06.1958, м. Київ) // Полтавіка. Полтавська енциклопедія. – Т. 12: Релігія і церква / Центр дослідж. історії Полтавщини ПОДА; [гол. ред. О.І. Білоусько]. – Полтава: Полтав. літератор, 2009. – С. 572: портр.

78. *Михайлов Б.Д.* Петроглифы Каменной Могилы на Украине: (Семантика, хронология, интерпретация). – Запорожье: ИПК «Запорожье», 1994. – 180 с.

79. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / [ред. кол.: А.В. Кудрицький (відп. ред.) та ін.] – К.: Українська Енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1992. – 1024 с., 24 кол. вкл.

80. *Шовкопляс І.Г.* Розвиток радянської археології на Україні (1917-1966): Бібліографія / АН УРСР; ЦНБ. – К.: Наукова думка, 1969. – XXXV, 343 с.
81. *Шовкопляс І.Г.* Рудинський Михайло Якович // Українська радянська історична енциклопедія. – К.: УРЕ, 1972. – Т. 4. – С. 33.
82. *Мезенцева Г.* Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник / ІА НАНУ; Черніг. ДПШ ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – 206 с.
83. Рудинський Михайло Якович (1887-1958) // Словник-довідник з археології / [ред., укл. і кер. авт. кол. Н.О. Гаврилюк]. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 398-399.
84. *Куріло О.Ю.* Нариси розвитку археології у музеях України: історія, дослідники, меценати / Київ. НУ ім. Т. Шевченка. – К.: Стило, 2002. – 264 с.
85. Рудинський Михайло // Українська загальна енциклопедія: Книга знання у 3-х томах. – Львів; Станіслав; Коломия, [1933]. – Т. 3. – С. 1294.
86. *Онацький Є.* Рудинський Михайло // Українська мала енциклопедія. – Буенос-Айрес, 1964. – Кн. XIII. – С. 1635.
87. Рудинський Михайло (1887-1958) // Енциклопедія українознавства: Перевидання в Україні [гол. ред. проф., д-р В. Кубійович]. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 7. – С. 2629–2630.
88. *Берест Ю.М.* Фонд М.Я. Рудинського в Охтирському краєзнавчому музеї // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003. – № 2/2002 – 1/2003 (12-13). – С. 21-22.

Список скорочень

- АЛЛУ – Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава
 АН УССР — Академия наук Украинской ССР, Киев
 ВУАК — Всеукраїнський археологічний комітет, Київ
 ГУ — Государственный университет
 ДПШ — Державний педагогічний інститут
 ЗУНТ — Записки Українського наукового Товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, Полтава
 ИПК — Издательско-производственный комплекс
 ІА НАНУ — Інститут археології НАН України, Київ
 НТШ — Наукове Товариство імені Тараса Шевченка, Львів
 НУ — Національний університет
 ПКМ — Полтавський краєзнавчий музей, Полтава
 ПНТУ — Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка, Полтава
 ПОДА — Полтавська облдержадміністрація, Полтава
 РВВ — Редакційно-видавничий відділ
 УАН — Українська академія наук, Київ
 УООПІК — Украинское Общество охраны памятников истории и культуры, Киев
 УРЕ — Українська радянська енциклопедія, Київ
 УТОПІК — Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури, Київ
- Київ
 ЦНБ — Центральна наукова бібліотека АН Української РСР, Київ
 ЦОДПА — Центр охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтава
 ЦП НАНУ — Центр пам'ятокознавства Національної академії наук України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури, Київ